

URAN KABİLESİ

Prof. Dr. M. FUAD KÖPRÜLÜ

Faḫr-üd-dîn Mubârekşâh Marv-ar-Rûdî'nin 1206 M. de tamamlamış olup, Denison Ross tarafından, eldeki tek yazmaya dayanılarak neşredilen küçük fakat türk tarihi bakımından çok mühim eserinde, birtakım eski türk kabîle isimlerine tesadüf olunmaktadır¹. D. Ross evvelce bu eserin İngilizce tercümesini bâzı haşiyelerle neşrettiği sırada, bu kabîle isimlerini kendi okuyuş tarzına göre kayıd etmiş, ve umumiyetle bilinen birtakım kabîleler hakkında küçük notlar ilâve eylemiş ise de², bilinmiyen yahut pek az bilinen kabîleler hakkında malûmat vermek şöyle dursun, okunuş tarzlarını bile lâyıkıyla tesbite muvaffak olamamıştı. İşte bu eksikliği bir dereceye kadar tamamlamak için olacak ki, neşrettiği farsça metnin fihristine M. Gerard Clauson tarafından hazırlanan bir cedvel ilâve ederek, bu isimlerden *Divân-ü-lûgât-it-türk*'te tesadüf edilenleri tesbit etmiştir³. Prof. Zeki Velâdi Toğan bu eser ve müellifi hakkında bâzı yeni malûmat ve izahları ihtiva eden küçük bir makalesinde, buradaki kabîle isimlerinden bâzılarına ait malûmat vermişse de⁴, Faḫr-üd-dîn Mubârekşâh'ın bu küçük tarihindeki birtakım kabîlelerin mahiyeti, aydınlatılmış olmaktan henüz çok uzak bulunuyor. İşte bu küçük yazımızın mevzuunu teşkil eden Uran kabilesi bunlardan biridir.

¹ *Ta'rih-i Fakhr-üd-dîn Mubarekshah*, James G. Forlong fund, London 1927. Bu eser ve müellifi hakkında geniş malûmat almak ve bilhassa Türk milliyetçiliği bakımından bunun büyük ehemmiyetini anlamak için bakınız: Fuad Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, İstanbul 1934, S. 123-154.

² Prof. E. G. Browne şerefine çıkarılıp dostları ve talebesi tarafından yazılan muhtelif mekaleleri ihtiva eden şu esere bakınız: *'Acab - Nâmah*, edited by T. W. Arnold and R. A. Nicholson, 1922, s. 407 - 408.

³ *Ta'rih-i F. Mubarekshah*, s. XI - XV.

⁴ *On Mubarekshah Ghuri*, Bulletin of the School of oriental Studies, Vol. VI, Part 4, 1932, s. 847 - 858.

I.

MESELENİN BUGÜNGÜ HALİ

Faḫr-üd-dîn Mübârekşâh'ın kaydettiği اوران ismini, D. Ross Oran tarzında okuduğu gibi⁵, G. Clauson da bu kelime ile Maḫmûd Kâşgarî'deki ارنك = ورنك ismi arasında⁶ bir münasebet olması ihtimalini ileri sürmüştür. Maḫmûd Kâşgarî'nin, "Rum memleketinin şimalinde ve ona yakın bir yer ismi,, olarak gösterdiği bu kelimeyi C. Brockelmann da W ä r ä n ğ = Ü r ä n ğ şeklinde okumaktadır⁷. İptida Prof. W. Barthold, Moğollar devrinde Türkistan hakkındaki meşhur eserinin ingilizce tercümesine yeniden ilâve ettiği notların birinde bu Uran ismiyle H'ârizmşâhlar devrine ait kaynaklarda tesadüf olunan *Uranîyân* kabile ismi arasındaki münasebet üzerine dikkati çekti⁸. Bundan sonra Zeki Velîdî Toğan da, Barthold'un bu buluşundan haberi olmıyarak, aynı şeyi tekrar etti⁹. İşte Uran kabilesi hakkında ilim âlemince bilinen, şimdiye kadar, yalnız bundan ibaret kalmıştır. Biz, Barthold'un bu fikrine tamamiyle iştirak etmekteyiz: Faḫr-üd-dîn Mübârekşâh'taki Uran ismiyle Moğollar devri müverrihi *Cuvaynî'nin Târiḫ-i Cahan-guşâ'sında* Kaŋlı-Kıpçak kabilelerinden olarak zikredilen *Uranîyân*'ın aynı isim olduğu katiyetle söylenebilir: bu isim, Uran, Uranî (yani Uranlı) kelimesinin farsça cem'i şeklinden başka bir şey değildir: farsça metinlerde *Oguz*'un cem'i olarak *Oguzân*, *Oguziâyn*, *Karluk* kelimesinin cem'i olarak *Karluk (g)ân*, *Karluk (g)iyân*, *Ḥalac* kelimesinin cem'i olarak *Ḥalacân*, *Ḥalaciyân* kelimelerine daima tesadüf edilmesi, filoloji bakımından bu Uran = Uranîyân birleştirme (*identification*) sinin tamamiyle doğru olduğunu isbata kâfidir.

II.

URAN = WÄRÄNG BİRLEŞTİRMESİNİN YANLIŞLIĞI

Bu küçük başlangıçtan sonra, Uran kabilesinin etnik mahi-

⁵ *'Acab - Nâmah*, s. 407, No. 17.

⁶ *Dîvân-ü-lugât-it-türk*, c. 1, s. 120, sat. 16 : ارنك = اسم موضع قرب الروم، ناحية الشمال عند الروم، والاصح ورنك

⁷ *Mitteltürk. Wortschatz*, 251.

⁸ *Turkestan down to the Mongol Invasion*, GMNS, V, London 1927, s. 343, Not 2.

⁹ Adı geçen mekalesinde, s. 850.

yeti ve tariht rolü hakkında izahlara girişmeden evvel, G. Clauson'un teklif ettiği bir *identification*'un hiçbir suretle kabül edilemeyeceğini göstermek istiyoruz: Maḥmūd Kâşgarî'nin "Rum memleketinin şimalinde ve ona yakın bir yer ismi,, olarak gösterdiği *ارنك = ورنك* kelimesiyle Uran kabîle ismi arasında hiçbir münasebet yoktur. Çünkü, bunun bir kabîle değil, Bizans İmparatorluğu'nun şimalinde ve ona yakın bir yer, bir memleket ismi olduğu tasrih edildiği gibi, eğer bir türk kabîlesinin adı olsa, bu hususta çok geniş ve sağlam bilgilere sahip olduğu muhakkak olan Maḥmūd Kâşgarî'nin bunu tasrih edeceği de muhakkaktı. Bu kelimeyi *Wārāng = Ürāng* şeklinde okumak suretiyle mahiyetini anlamadığını gösteren Prof. Brockelmann gibi, G. Clauson da, teklif ettiği bu yanlış birleştirme ile, aynı anlamamazlığa düştüğünü isbat etmiştir¹⁰.

Bizim kanaatimize göre, Maḥmūd Kâşgarî'nin *ارنك* şekliyle kaydederek asıl doğrusunun *ورنك* olduğunu tesbit ettiği bu kelime, sair bâzı islâm coğrafyacılarında da görüldüğü gibi, *Normand*'ları ifade etmektedir. Umumiyetle bilindiği gibi, *Warang* (eski rusçada *Vare'gu*) veya *Vareg* ismini alan bir kısım Normanlar, İslav'ların ilk siyasî teşekküllerinde çok mühim bir röl oynamışlardır: birbiriyle mütesanit bir *tüccar - savaştı zümresi* halinde Rus ve Bizans sâhalarında ticaretle uğraşan, zaman zaman *üçretli asker* sıfatıyla Bizans imparatorlarının ve İslav prenslerinin hizmetlerine giren bu İskandinavyalılar¹¹, Rusya'da kurmuş oldukları

¹⁰ B. Besim Atalay da *Divân*'ın türkçe tercümesinde (c. 1, s. 134 - 135) galiba Brockelmann'a uyarak kelimeyi aynı şekilde tesbit etmiştir ki, bu okuyuş tarzının yanlışlığı yukarıda gösterilmiştir.

¹¹ Yalnız rus tarihinde oynadıkları büyük röl bakımından değil, Bizans ile münasebetleri ve umumiyetle Ortaçağ Avrupasının iktisadî ve içtimâî tarihi bakımlarından da büyük ehemmiyetleri olan bu *Varanglar* hakkında rus ve iskandinav tarihçileri ve bizantinistler birçok tetkiklerde bulunmuşlar, muhtelif fikirler ileri sürmüşlerdir. Gibbon, Du Cange, Reiske, Vassilievskij, Schlumberger, Rambaud, E. G. Geyer ve daha birçok âlimler tarafından bu hususta türlü türlü nazariyeler ileri sürülmüştür ki, bunların karışık ve usûlsüz bir hulâsası M. N. Dendias'ın 1925 te Atina'da neşredilen küçük bir monografisinde hulâsa edilmiştir (Bu eser hakkında Henri Grégoire'in tenkidine bakınız: *Byzantion*, Vol. II, 1925, s. 567 - 571). Bu hususta yapılan sonraki tetkikler hakkında V. Minorsky'nin şu eserinde malûmat vardır: *Hudûd Al-'Âlam*, GMNS, XI, London 1937, s. 432 - 433). Ayrıca bakınız: L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, I. s. 206; Alexandre Eck, *le Moyen âge russe*, Paris 1933, s. 6. Rus tarihçisi Şahmatov,

koloniler vasıtasıyla, hiç olmazsa IX. asırdanberi, hattâ belki de bundan daha epey evvel, Bizanslılar'la ve İran, Hı'arizm, Mâverâ-ünnehir gibi islâm memleketleriyle ticaret münasebetlerinde bulunuyorlardı. Yalnız tarihî vesikalar değil, İsveç'te yapılan bâzı kazılar esnasında meydana çıkan 'Abbâsîler ve Sâmânîler devirlerine ait paralar ve daha başka maddî eserler de bunu açıkça meydana koymuştur¹². İşte bundan dolayı, eski islâm müelliflerinin, meselâ *Bîrûnî*'nin, *Naşîr-i Tûsî*'nin, *Abu'l Fidâ*'nın bu Warang ismini tanıdıkları ve bir *Varang denizi* (بحر ورنك) nden bahsettikleri epey zamandanberi malûmdur¹³.

Avrupa âlimlerinin şimdiye kadar gözlerine çarpmayan mühim bir kaydı, sırası gelmiş iken, zikretmeden geçmeyelim: Warang'ların adına Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde de Varig ورنغ şeklinde tesadüf olunmaktadır ki¹⁴, şimdiye kadar "Rum'da yâni Bizans memleketinde bir yer adı,, olarak izah edilen bu kelimenin de¹⁵ Vareg = Warang'ları ifade ettiği pek açıktır. Bütün bu

Rus ırkının en eski mukadderatı (Petrograd, 1919, rusça) ve *Rus dili tarihine medhâl* (Petrograd, 1916, rusça) adlı eserlerinde *Varang*, *Variag* adının eski şekillerinden biri olan *Waeringjar* kelimesinin avarca'dan geldiğini ve bunun Frank kelimesinin bozuk bir şekli olduğunu iddia eder ki, E. Blochet de bundan haberi olmamakla beraber - *Varang* ve *Frank* kelimelerinin aynı olduğunu söylemiş, ve bundan, bu iki ismin aynı kavmi ifade ettiği neticesine vararak, Fransa yer adlarında bu adı saklayan bâzı mevkilerden bahsetmiştir (*Patrologia orientalis*, XX, 105); ayrıca, yine aynı müellifin *Christianisme et Mazdeïsme chez les Turcs - orientaux*, Revue de l'Orient chrétien, 3. serie, VII, 1930, s. 95). Bunun doğru olmadığını ve *Varang* kelimesinin muhtelif metinlerde muhtelif kavimleri ifade ettiğini söylemeden geçmeyelim.

¹² Baltık-Volga yolu ile ve Hazar Denizi vastasıyla Warang'ların İslâm memleketleriyle yaptıkları ticaretin, Bizans ile olan ticarî münasebetlerden daha mühim olduğu anlaşılmıştır. İsveç'de ve Gotland adasında yapılan kazılarda 24.000 parça islâm meskûkâtına tesadüf edildiği hâlde, Bizans sikkelerinin sayısı ancak 2.000 e varmaktadır (T. Arne, *La Suède et l'Orient*, Archives d'études orientales, vol. 8, Upsala 1914). Henri Pirenne bu sikkelerden en eskisinin 698 yılına ait olduğunu kaydeder (*Histoire de l'Europe*, Paris 1939 s. 82,).

¹³ Bu hususta bakınız: Birûnî, *al-Tafhîm*, R. Wrigt neşri, 1934. s. 121. Reinaud, *La Géographie d'Abu' l Fidâ*, c. II, 31, 42; J. Marquart, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1904, s. 9-10., Ayrıca, V. Minorsky'nin adı geçen eseriyle (s. 422), yine onun *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Rûs maddesine bakınız.

¹⁴ Fritz Wolf, *Glossar zu Firdosis Schahname*, Berlin 1935, s. 839.

¹⁵ Paul Horn, *ZDMG*, LVII, 57.

İzahlardan sonra, Maḥmûd Kâşgarî'deki ورك kelimesinin hakiki mânası anlaşılmış ve bunun Uran türk kabtle adıyla hiçbir mü-nasebeti olmadığı meydana çıkmıştır diyebiliriz. Maḥmûd Kâşgarî'nin eserini tercüme edenler, bundan sonra bu kelimenin Wārāṅğ değil, W a r a n g (Varanğ) tarzında yazılması lâzımgeldiğini ve ifa-de ettiği asil manâyı anlamış olacaktırlar ümidindeyiz. Asıl mev-zuumuzla doğrudan doğruya alâkası olmamakla beraber, G. Clau-son'un ileri sürdüğü bir birleştirme teklifinin esassızlığını isbat için yazılan bu satırların, *Şahnâme* ile *Divân-ü-lûğât-it-türk*'deki iki ke-limenin mahiyetini aydınlatmak bakımından, İran ve türk filolojî-leriyle uğraşanlar için faydasız olmadığını zannediyoruz.

III.

H*ÂRİZMŞÂHLAR DEVRİNDE

URAN KABİLESİNİN SİYASÎ ROLÜ VE ETNİK MAHİYETİ

(XII. ASIR)

Uran kabilesi hakkında şimdiye kadar bilinen mahdut ma-lûmatı naklettikten ve G. Clauson tarafından ileri sürülen fikrin yanlışlığını gösterdikten sonra, bu kablenin siyasî rolü ve etnik mahiyeti hakkında tarihî kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri hülâsa edebiliriz. H*ârizmşâhlar sülâlesinin tarihi hak-kında en mühim kaynaklardan biri olan, ve zamanımıza kadar gelememiş bâzı ilk kaynaklara dayandığı için ehemmiyeti büsbütün artan *Târîh-i Cahan-guşâ*'da¹⁶ bu hususta şu malûmatı buluyoruz:

¹⁶ Cuvaynî, kitabının ikinci cildinde H*ârizm sultanlarına tahsis ettiği kıs-mın başında, İbn Funduk'un (490-565) *Maşârib al-Tacârib* adlı eserinden istifade ettiğini söyleyerek, bunun *Tacârib al-Umam*'a zeyil olarak yazıldığını kayderse de yanlışdır; bu eser, daha ziyade *Târîh-i Yamîni*'nin zeyli sayılabilir. Bu gün meydana bulunmayan bu mühim kaynaktan, Yâkût'un *Mu'cam al-Udabâ*'sında (Margoliouth neşri. c. II, s. 314-315) ve İbn al-Asîr'de 568 yılı vakaları sıra-sında H*ârizmşâhlara ait kısımdan istifade olunmuştur; Hamd-Allâh Mustavfi *Târîh-i Guzîde*'sinin mukaddemesinde bu eseri mehzleri sırasında sayar. (*Cahan-guşâ*, II, s. 1). Son yıllarda Tahran'da *Târîh-i Bayhağ* adlı diğer mühim bir eseri basılmış olan bu müellif hakkında *İslâm Ansiklopedisi*'nde B a y h a ğ î maddesine ve etraflı malûmat almak için Mirza Mohammed Kazvîni'nin şu ese-rine bakınız: *Bist Maqâla*, c. II, s. 76-86.

Hwârizmşâh Töküş¹⁷ 591 H. de *Sıgnak* ve *Cend* havâlisinde hâkim olan Kadir Buku Han'ın¹⁸ isyân hareketini bastırmak için buna

¹⁷ Şimdiye kadar hemen bütün tarihî eserlerde T a k a ş şeklinde tesbit edilmiş olan bu ismin (meselâ Barthold'un *Turkestan*'ında), T ö k ü ş şeklinde okunması lâzım geldiğini söyleyebiliriz. İslâm metinlerinde umumiyetle تکش şeklinde yazılan bu isim, bâzı metinlerde doğru olarak, yâni ilk iki harfin üstüne *zamma* kunularak harekelenmiştir (Meselâ *Davlatşâh tezkiresi*, Browne neşri, s. 114; yine aynı nâşirin: *Lubâb al-Albâb*, II, s. 342). Bunlara ilâve olarak, daha kuvvetli ve sarîh bir delil daha zikredelim: onun muasırlarından meşhur İran şairi Kemâl İsfahânî'nin yazdığı ش کafiyeyle bir kasidede, bu isim bir mısraın sonundaki kafiyeyle teşkil ettiği cihetle T ö k i ş (veya Tükiş) tarzında okunulmak mecburiyeti vardır:

ای شهنشاہ فریدون فر واسکندر منش

ای زرایت ملک و دین در نازش و در پرورش

بخت افتاده شود در سایه او منتمش
درکه سلطان علاءالدین والدنیا تکش

بافلک کفتم کجا دانی بنهای آنچنانک
صیح صادق بالب خندان اشارت کردو کفت

(Hâdî Hasan, *Fulakî-i-Shirwânî: His times life and Works*, James G. Forlong fund, Vol. VI, London 1929, s. 32). Şairin burada, İran şiirinin eski bir an'anesine tâbi olarak, kafiye zaruretiyle T ö k ü ş kelimesini bu şekle sokmakta mahzur görmediği, ve esasen fonetik bakımından T ö k ü ş veya T ö k i ş şekilleri arasında büyük bir fark bulunmadığı kendiliğinden anlaşılır. Şive farkına göre T ü k ü ş şeklinde de okunabilecek olan bu kelimenin manâsı da bu suretle kolayca meydana çıkmaktadır (dövüş, mücadele, savaş manâsında; veya aynı kökten emir sıygası olarak). Eski türk isimleri arasında buna benzeyenlere tesadüf olunur: meselâ Selçuklular'da gördüğümüz T u t u ş ismi gibi ki, yalnız kelime yapısı değil manâ bakımından da T ö k ü ş isminden farksızdır. T ö k ü ş ismine Selçuklular sülâlesinde de tesadüf edildiğini, Sultan *Berkyaruk*'un amcasının da bu ismi taşıdığını ilâve edelim (bütün o devir kaynaklarında; ayrıca bakınız: M. Defrémery, *Recherches sur le règne de Barkiarok*, Paris 1863, s. 29). Ch. Rieu, bu ismi T u k u ş şeklinde okumak suretiyle ilk defa bu umumî yanlışlıktan kurtulmuştur (*Catalogue of persian Manuscripts in the Brit. Museum*, II, s. 581).

¹⁸ *Cahan-guşâ* nüshalarında قادر بوقو، قاتر بوقو، قاتر بوقو، قاتر بوقو şekillerinde yazılan bu ismi Barthold, K a y ı r şeklinde okumakta ise de (*Turkestan*, s. 343); P. Pelliot bu kitaba ait olarak yazdığı bir mekalesinde K a t ı r B u ş u şeklini tercih etmektedir (*T'oung pao*, vol. XXVII, No. 1, s. 22). XIII. asır başlarında Ortrar'da Hwârizmşâhlar namına hâkim olan K a y ı r H a n'ın da bu ismi taşıması, bu şeklin tercihi için bir sebep gibi görünebilirse de, bunun da doğru olmadığı, ve bu ismin de K a t ı r olduğu P, Pelliot tarafından tarihî ve filolojik delillere dayanılarak ileri sürülmüştür (*Aynı eser*, s. 52-54). Reşid-üd-dîn, sonradan Moğol konfederasyonuna dahil olan Mogolistan Türk kabilelerinden N a y m a n'ların bir şubesinin K a d ı r B u y u k H a n adlı bir reisi olduğunu kaydederek, Moğol-ların bu kelimeyi K a ç ı r قاجر şeklinde telaffuz ettiklerini söyler. Pelliot 'nun tebarüz ettirdiği gibi, Orhon kitabelerinde (*Radlov*, II, 326) ve Uygur eserlerinde (F. W. K. Müller, *Uigurica* II, 58, 59) tesadüf edilen bu kelime «kuvvetli,

karşı bir sefere giriştiği esnada, ordusunu teşkil eden muhtelif kuvvetler arasında Ur a n i y â n yâni Uran kabilesine mensup mühim bir kütle mevcuttu; bunların Katır Buku'ya taraftarlıkları ve hiyanetleri üzerine H'vârizmşâh'ın ordusu maglûp oldu¹⁹.

Töküş'ün münşisi olup *al-Tavassul ilâ al-Tarassul* adlı eserinde bu devre ait kendi kaleminden çıkma birtakım resmî vesikaları toplayan Bağdad'lı Bahâ' al-dîn Mohammed b. Mo'ayyad'ın eserinde²⁰, Uran'lara ait daha eski kayıtlara tesadüf ediyoruz: Töküş, Muharrem 578 de *Sarâhs* muhasarası esnasında Gûr hükümdarı Sultan Mu'izz al-dîn Gûr'ye gönderdiği bir mektupda²¹, maiyetinde *Kıpçaklar*'dan mürekkep büyük bir kuvvet bulunan Alp Kara

büyük, şiddetli» manâlarında olup, arapça «kudretli» manasına gelen قدر *kadîr* kelimesiyle alâkalı değildir. Mohammed Kazvîni'nin ve bilhassa Polliot'nun bu mütaalealarına ilâve olarak, Karahanlılar sülâlesinde tesadüf ettiğimiz *Kadır* isim veya ünvanının da aynı olduğunu, ve böylece bu isim veya ünvanın, islâmiyetten evvel olduğu gibi islâmiyetten sonraki türk sülâlelerinde de devam ettiğini söyleyelim: Gazneli Mahmud'un meşhur şairi Farruhi'nin divânında, bu isim daima *Kadır* şeklinde geçmektedir; eğer bu kelime arapça *kadîr* kelimesiyle alâkalı olsaydı, gerek bu divânda gerek sair tarihî metinlerde قدر şeklinde yazılması lâzımgelirdi; hâlbuki daima kullanılan şekil قدر *kadîr* dir:

بهر شہار قدر خان ازو فزونتر بود   در این سخن نہ ہا تا کہ کس بود بکمان
بجہا و منزلت و قدر تا جہان بودست   ندیدہ خان چو قدر خان زمین تورکستان

(*Farruhi divâni*, 'Ali Âbân neşri, Tahran 1311 hicri - şemsî, s. 253. Sultan Maḥmûd ile Kadır Han arasındaki dostca mülâkatın bir hatırası olan bu tarihî kaside, aynı mesele hakkında müverrih Gardîzi'nin verdiği malûmatı teyid etmektedir. *Kitâb Zain al-Ahbâr*, Berlin 1928, s. 82-85; *Kadır* isminin bu şekilde okunuşu, divândaki başka manzumelerden ve daha sair birtakım iran şairlerinin şiirlerinden de anlaşılmalıdır).

¹⁹ *Cahan-guşâ*, II. 35. Bu iltihakın sebebi, aşağıda görüleceği gibi, Buku'nun Ur a n'ların asıl büyük reisi olmasından dolayıcıdır.

²⁰ H'vârizmşâhlar tarihi ve bilhassa Töküş devri için çok mühim vesikaları ihtiva eden bu eserden, iptida Barthold, yukarıda adı geçen *Moğollar devrinde Türkistan* adlı eserinin ilk rusca neşrinde istifade etmiş, ve Leyden nüshasından aldığı bazı metinleri bu eserine zeyl olarak çıkardığı vesikalar cildinde neşretmiştir (s. 73-80). Bu mühim eser, Paris ve Leyden'deki yazmalara dayanılarak Ahmed Bahmanyâr tarafından Tahran'da 1315 (hicri-şemsî) de nâşirin ve Mirza Mohammed Kazvîni'nin mukaddemeleriyle neşrolunmuştur.

²¹ *Tavassul*, s. 156-161. Bu mektupdan bazı parçalar, Barthold'un vesikalar cildinde neşredildiği gibi (s. 79), bu eserin Nûr-ı-Osmaniye kütüphanesinde mevcut ve 662 H. de yazılmış bir nüshasından alınarak Mükrimin Halil tarafından da neşredilmiştir (*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. 3 [99], 1340, s. 101-102).

Uran'ın *Cend* hududlarına gelerek büyük oğlu Kıran'²² یوغورزاد کان dan, yâni galiba "*Ugur* kabîlesine mensup beylerin çocuklarından"²³, mürekkep bir hey'etle kendi yanına gönderdiğini, ve eğer kendisi münasip görürse, geçen yıl olduğu gibi bu yıl da kışın Kara-Hitay memleketlerine karşı yapılacak askerî hareketler için emirlerini beklediğini bildiriyor. Irak atabeği Atabek Pehlevân'a yine aynı zamanda gönderdiği bir mektupta da, aynı hâdiseler başka bir ifade ile tekrar olunmuş, yalnız fazla olarak, evvelki hücumun *Taraz*'a kadar büyük bir muvaffakiyetle yapıldığı ve Kıran'ın kendisi ile akrabalığı bulunduğu zikredilmiştir²⁴. Bu iki mektuptan anlaşıldığına göre, Töküş, kendi emirlerinden on kişiyi maiyetlerindeki kuvvetlerle beraber Kıran'ın yanına vererek *Cend*, *Sıgnak Ribâtât*, *Barclıg-Kent* havâlisine hakim olan oğlu Nâşır-üd-dîn Melikşâh'ın maiyetine göndermiş, ve Alp Kara Uran'a da Nâşır-üd-dîn ile birleşerek Kara-Hıta ylar'la harp edilmesini emretmiştir²⁵.

²² Barthold ve Mükrimin Halil neşirlerinde Alp Kara Uran şeklinde doğru olarak yazılan isim, Tahran neşrinde Alp Kara اوزان olarak basılmıştır ki, bunun yanlışlığı meydandadır. Onun oğlunun ismi bâzı nushalarda Fırان tarzında yazılmışsa da, bunun Kıran قیران olması filoloji bakımından daha doğrudur.

²³ Barthold ve Mükrimin Halil neşirlerinde bu şekilde yazılan bu kelime Tahran neşrinde Buguzâdegân بوغوزادگان tarzındadır. İranlı naşir, bu kelimenin Qadır Buğu (Bugu) ismiyle bir alâkası olması ihtimalini ileri sürmüşse de, biz yukarıki şekli daha uygun bulduk.

²⁴ *Tavassul*, S. 171 - 176. Barthold, bu mektuptan bilhassa bu hadiseyle alâkalı parçaları vesikalar cildinde neşretmiştir (s. 80).

²⁵ Her iki mektupta da قس yâni Kara-Hıta ylar'dan «mel'un, kâfir» diye bahsedilmekte ve bu mücadele tamamiyle bir *cihâd* yâni din harbi şeklinde gösterilmektedir, Bilhassa ikinci mektupta, bu hücumun geçen sene olduğu gibi bu sene de Kara-Hıta ylar elindeki memleketlere tevcih edilmesi fikrinde olan Alp Kara Uran'ın bu fikri tasvip edilmekte, ve onun geçen sene yine Hwârizm kuvvetlerinin iştirakiyle yaptığı harplerin *Taraz* şehri civarlarına kadar büyük bir muvaffakiyetle inkişaf ederek Kara-Hıta ylar'a tâbi birçok yerlerin zaptolunduğu anlatılmaktadır. Bu hadiselerin, *Töküş*'ün Kara-Hıta ylar'la arası bozulduktan ve onların Töküş'e karşı kardeşi Sultanşâh'ı himayeye başlamalarından sonra vukua geldiği görülüyor. VI. asırdanberi maruf olan *Taraz* طراز, bizans tarihlerinde eski ve doğru şekliyle *Talas*, çin metinlerinde *Ta-lo-se* şehri (Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk mütesavvıflar*, İstanbul 1918, indekse bakınız), XII. asırda Kara-Hıta ylar'ın mühim bir merkezidi. İslâm metinlerinde Tayangu, طاینگو, تاینکو veya Tayangu *Taraz* (تاینگو طراز) tarzında geçen kelime, umumiyetle sanıldığı gibi Kara-Hıta ylar'ın başkumandanı olup *Taraz* şehrinde oturduğu söylenen (*Cahan-guşâ*, II, s. 76) bu adamın ismi değildir; «*Taraz* Tayangu'su» yâni «*Taraz*'daki Ta-

Bizim fikrimize göre, bu Alp Kara Uran isminin sonundaki *Uran* kelimesi, bu *Kıpçak* reisinin mensup olduğu kabileyi işaret etmektedir ki, ortaçağ islâm tarihî metinlerinde bu suretle yapılmış isimlere pek çok tesadüf ederiz: Meselâ, yine H^wârizmşâhlar'ın son devirlerinde *Ugraç* kabilesinin reisi olan Melik Seyf-üddîn *Ugraç* gibi²⁶. İşte bundan dolayı biz Alp Kara'yı, etrafına sair birtakım *Kanğlı-Kıpçak* kabîlelerini de toplamış olan, *Uran* kabîlesine mensup bir reis olarak telakkî ediyoruz; onun oğlu *Kıran*'ın H^wârizmşâhlar ailesiyle akrabalığı olması, bu kabîlenin kudret ve ehemmiyetini gösteren diğer bir delildir. Prof. Barthold, 594 de H^wârizm ordusuyla birlikte *Katır Buku*'yu maglûp ve esir eden ve onun yiğeni olan Alp *Direk*'in²⁷ Alp Kara ile aynı şahıs olduğunu iddia etmişti ki, biz de bu fikre temamiyle iştirâk ediyoruz. Bu taktirde, *Katır Buku*'nun da *Uran* kabîlesine mensup olduğu meydana çıktığı gibi, *Töküş* ordusundaki *Uran* kabîlesine mensup kuvvetin 591 deki savaşta ona taraftarlık etmelerinin sebebi de kendiliğinden anlaşılıyor.

Bütün bu izahlardan sonra, *Uran* kabîlesinin XII. asırdaki siyasî rolü ve coğrafi sâhası hakkında şu netfçeye varabiliriz: daha 578 yılından evvel *Signak* ve *Cend* taraflarında yaşayan bu kuvvetli kabîle, reislerinin H^wârizmşâh ailesiyle karabetleri dolayısıyla de, siyasî ve askerî bakımlardan büyük bir ehemmiyet kazanmıştı. Askerî kuvvetlerinin büyük bir kısmı *Kanğlı-Kıpçak* kabîlelerinden teşekkül eden H^wârizmşâhlar, *Kara-Hıtaylar* hududu gibi imparatorlugun en tehlikeli bir hududunda, yâni islâm sâhasının uclarında yaşayan bu kuvvetli kabîleye karşı, büyük bir alâka gösteriyorlardı. Kabîleden bir kısmının reisi olan *Katır Buku* *Signak* havâlisinde yaşıyordu. Onun yiğeni olan Alp Kara veya Alp Kara *Direk* ise, galiba *Cend* civarlarında, *Uranlar*'dan diğer bir kısmının reisi bulunuyordu. Aralarında "bütün kabîleye hâkim olmak,, dâvâsından doğan tabîî bir rekabet bulunan bu amca yiğen, H^wârizmşâhlar'ın hâkimiyetini tanıyorlardı; bunlardan hangisi di-

yanğu» manâsında anlaşılması icab eden bu terkipteki *Tayangu* kelimesi, bir isim değil, bir memuriyet veya rütbe adıdır. Bu hususta tafsilât, bu gibi ünvanlar hakkında yakında çıkacak olan tetkikimizdadır.

²⁶ *Cahan-guşâ*, II, indekse bakınız.

²⁷ Aynı eser, c. II, s. 40-41. Bu birleştirme hakkında: W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, s. 343.

ğere karşı zaif düşerse, ya Kara-Hıtaıylar'ın yahut Hı'arizmşâhlar'ın yardımını istiyordu. Alp Kara, 578 de Hı'arizmşâh Töküs'ün yanına oğlunu gönderdiği zaman, galiba Katır Buku Kara-Hıtaıylar'ın muzaheretini te'min etmiş bulunuyordu. Töküs, 591 deki netfesiz seferden sonra, 594 de kendi yardımını isteyen Alp Kara ile birlikte Katır Buku'yu maglûp ve esir ettiği zaman, onun maiyetindeki U r a n'lar yiğeninın maiyetine girdiler. Lâkin, bu kabîle reisleri arasındaki rekabetin devam etmesini isteyen, ve böylece, lüzumunda rakipleri birbirine karşı kullanmak suretile kolaylıkla bir muvazene te'minine muvaffak olan Töküş, onu öldürtmedi; ve biraz sonra, amcası esir düşünce bütün U r a n'lar üzerinde nüfuzunu te'sise muvaffak olan ve isyan alâmetleri gösteren Alp Kara'yı te'dibe memur etti. Katır Buku bu vazifeyi muvaffakiyetle yaptı²⁸.

Bundan sonra, tarihî metinlerde U r a n kabîle reislerinden hiçbirinin ismine rastlamadığımız gibi, bunların merkezî idareye karşı her hangi bir isyan teşebbüsünde bulduklarına dair de bir kayda tesadüf etmiyoruz. Yalnız, XIII. asır başlarında, Hı'arizmşâh 'Alâ'-ud-dîn Mohammed'in Kara-Hıtaıylar'la ilk harbinden sonra, Cend taraflarında, vaktiyle Katır Buku'ya tâbi bulunan bir kısım U r a n'ların karışıklık çıkardıklarını, fakat bu isyanın hükümdar tarafından kolaylıkla basdırıldığını görüyoruz²⁹. Tarihi kaynaklarda tasrih edilmiş olmakla beraber, öyle tahmin olunabilir ki, Alp Kara ve Katır Buku ortadan kalktıktan sonra, U r a n'lar muhtelif reislerin maiyetinde küçük parçalara bölünmüşler, ve Hı'arizmşâhlar imparatorluğu'nun mütemadi zaferleri ve daha sonra Kara-Hıtaıy tahakkümünün yıkılması üzerine, merkezî idarenin kuvvetli nüfuzu altına girmişler, ve yavaş yavaş, imparatorluk ordusunun mühim bir kısmını teşkil etmişlerdir.

Tarihi kaynakların Moğammed Hı'arizmşâh devrine ait verdikleri malûmat, bu istidlâlimizin doğruluğunu kat'i surette göstermektedir: *Cuvaynî*'nin verdiği malûmata göre, Moğammed b, Töküş ordusunun büyük bir kısmı, U r a n kabilesine mensup efraddan mürekkepti; ve Moğammed'in annesi Terken Hatun da bu kabîleye mensuptu³⁰. Yine aynı müellif, bu kadının K a n ğ l ı ismi altındaki türk

²⁸ *Cahan-guşâ*, II, s. 43.

²⁹ *Aynı eser*, c. II, s. 82.

³⁰ *Aynı eser*, c. II, s. 109: و اغلب لشکر او جماعتی ترکان بودند از خیل خویشان مادرش که: ایشانرا اورانیان خواندندی

kabîlelerinden birine mensup bulunduğunu, bundan dolayı Terken Hatun zamanında bunların her tarafı istiyâ eylediklerini söylemek suretiyle, Uran'ların da Kañlı şubelerinden olduğunu anlatıyor. Onun ifadesine göre, bütün bu Kañlı kabîlelerine اعجمیان 'cemiyân yâni yabancılar namı veriliyordu ki, bu ismin, yerleşik halk yâni çiftçiler ve şehirliler tarafından verildiği kolaylıkla anlaşılıyor. Kabîle reislerinin emrinden başka hiçbir nizama tâbi olmayan, devlet memurlarının emirlerini dinlemeyen bu çapulcu göçebeler, geçtikleri sâhalara dehşet ve sefalet saçıyorlar, buldukları herşeyi yağma ediyorlardı; Yerleşik halk bunların şerrinden ancak müstahkem yerlere yâni etrafı kuvvetli duvarlar ve kalelerle çevrilmiş kasaba ve şehirlere kaçmak suretiyle kurtulabiliyorlardı³¹. Terken Hatun'un, oğlu Moğammed'in saltanatı zamanında siyasi ve idarî işlerdeki büyük nüfuzu, bir dereceye kadar da, ordunun mühim bir kısmını teşkil eden bütün bu kabîle reislerinin kendisine kan rabıtasıyla bağlı olmalarından ileri geliyordu. Müverrih *Mirh'and*, şüphesiz *Cuvaynî*'ye dayanarak, Moğammed H'ârizmşâh ordusunun, annesiyle karabetleri olan Kañlı ve Uran'lardan terreküp ettiğini söylemektedir³². H'ârizmşâhlar devriyle muasır müverihlerden *Tabakât-ı Nâsirî* müellifi, bu kadının Kıpçak reislerinden birinin kızı olduğunu tasrih ettiği gibi³³, bu sülâlenin son hükümdarı Celâl-üd-dîn'in müverrihi Nasavî de onun (Kimak) Yemak'lerin bir şubesi olan Baya ut'lardan olduğunu kaydetmektedir. Hattâ yine aynı kaynakta, onun babasının, Baya ut kabîlesinin reisi olan Cinkşi isminde biri olduğu zikredilir³⁴. H'ârizmşâhlar imparatorluğu'nun

³¹ Aynı eser, c. II, s. 198 : اصل او قبائل آراك اندکه ایشان را قنقلی خوانند و ترکان بسبب انماى : Aynı müellif, Sultan Töküş'ün Katır Buku üzerine yürüdüğü esnada ordusunda Uranlar'ın da bulunduğunu ve hattâ bunlardan bâzılarının sultanın rikâbında yâni doğrudan doğruya hassa kuvvetleri arasında mevcut olduğunu kaydederken. bunların da اعجمیان dan yani yabancıardan olduğunu zikreder (s. 35).

³² *Ravzat - us - Şafâ*, c. IV, s. 170.

³³ Raverti, *The Tabakât-i Nâsirî*, s. 254.

³⁴ Nasavî, *Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti*, arapça metin, s. 42; O. Houdas'nın fransızca tercümesi, s. 72. Bu kabîle hakkında malûmat almak için *Oğuz entolojisine ait tarihî notlar* adlı mekalemize bakınız (*Türkiyat Mecmuası*, c. 1, 1925, s. 201-202); orada, bu Bayavut'ların, Houdas'nın ve Howorth'un zanettikleri gibi Reşid-ud-dîn'in *Câmi'-üt-Tavarîh*'inde zikredilen Moğol kabîlelerinden Baya ut'lar değil, yirmi dört Oğuz boyundan biri olan Baya ut'lardan ayrılmış Türkler olduğu gösterilmiştir. Maamafih, Moğolistan'daki Baya ut'ların da esasen

son yıllarında şüphesiz çok meş'um bir röl oynayan bu kadının³⁵ mensup olduğu türk kabilesi hakkındaki bu rivayetler, birdenbire çok mütezaad gibi görünmekle beraber, hakaikatte, kolayca birbiriyle te'lif olunabilecek bir mahiyettedir: daha Töküş zamanında, hattâ daha evvel, Hwârizmşâhlar ordusunda Kanğlı ve Kıpçak unsurlarının büyük ehemmiyeti olduğu malûmdur³⁶; Uran'lara gelince, hükümdar sülâlesiyle karabetleri olan bu kabilenin mühim bir Kanğlı-Kıpçak zümresi olduğu, ve aralarında Bayavut şubeleri bulunan Yemakler'in Uran heyetine dahil bulunduğu tahmin olunabilir. Türk kabilelerinin etnik teşekkül tarzları hakkındaki bilgilerimiz, bâzan her hangi bir sebeple her hangi bir kabileden ayrılan bir zümrenin başka bir kabile te-

bunlardan ayrılmış olduğu muhtemeldir. Ayrıca bakınız: W. Bang-J. Marquart, *Osttürkische Dialektstudien*, Berlin 1914, s. 171. P. Pelliot, *A propos des Comans*, jour. asiatique, Tome XV, No. 2, 1920, s. 161.

³⁵ Bu hususta, *Cuvaynî* başta olmak üzere bütün kaynaklar müttelik gibidir. Oğlu Moğammed'in zamanında büyük bir nüfuz kazanarak خنداوند جهان anılan bu ihtiraslı ve iradeli kadın, Moğammed tahta geçince Hwârizm civarındaki bütün Yemak (Kimak) kabilelerinin ona taraftarlığını te'min etmişti. Bâzen, oğlunun verdiği emirleri hükümsüz bırakacak kadar ileri giden bu kadının kazandığı bu nüfuz, mensup olduğu Türk kabileleri reislerinin, Hwârizmşâhlar imparatorluğu'na değil, doğrudan doğruya onun emirlerine itaat etmelerinden ileri geliyordu. İçeriden ve dışarıdan birçok tehlikelere mâruz olan muhteris ve dar düşünceli hükümdarın ona karşı gösterdiği zâfın başlıca sebebinin bunda aramak ıycab eder. *Nasavî*, bu kadının zekâsından, birçok hayır müesseseleri kurduğundan bahsettiği halde, kan dökmekten korkmadığını da itiraf etmektedir. Maiyetinde emirlerini yazmak için, devrin ileri gelen âlim ve seyidyelerinden yedi kişi bulundurdu; aynı mesele hakkında Devlet Divânı ile bu kadının hususî Divân'ından ayrı emirler çıktığı zaman, hangisi daha sonra yazılmış ise ona itibar olunurdu. Onun *tuğra'sı* şöyle idi: عصمة الدنيا والدين الغ ترکان ملکه نساء العالمين (dünya ve dinin hâmi'si, cihan kadınlarının melikesi Uluğ Terken). *Tevki'* توقيع yâni emirnâmelerine onları tevsik için koyduğu alâmet, şu tarzda idi: اعتصمت بالله وحده (tek olan Allâh'ın himayesini isterim). Terken, bu alâmeti büyük harflerle ve çok güzel yazardı; onu taklit etmek imkânsızdı (*Nasavî*, s. 42). Maamafî *Cuvaynî*, onun, imparatorluğun iç vaziyetinin karışıklığındaki meş'um rolünü daha açık olarak izahıtan çekinmemiş, ve Nasavî'nin kapalı bir ifade ile anlatmak istediğini açıkça meydana koymuştur. Sultan Moğammed, annesinin kölelerinden birinin çocuğu olan veziri Nızâm-ül-mülk Moğammed b. Şâlih'i azledince, Terken Hatun, oğlunun hiddetini hesaba katmayarak onu kendi vezirliğine tayin etmişti (Hwândmîr, *Düstür al-Vuzarâ'*, Tahran 1317, s. 233).

³⁶ *Tavassul* ve *Cahan-guşâ* gibi mühim kaynaklar bunu açıkça göstermektedirler.

şekkülü içine, kendi eski ismini muhafaza etmek suretiyle, girdiğini bize birçok misâllerle göstermektedir³⁷.

İşte bu ceheet gözönüne alınacak olursa, Terken Hatun'un mensup olduğu kabîlenin U r a n heyetine dahil bulunduğu, ve uzun müddet *Sıgnak* ve *Cend* taraflarında yaşayan U r a n'ların da, Kağlı-Kıpçak kabîlelerinden olduğu kendiliğinden anlaşılır. XII. asırda İslâm-Türk âleminin serhad mıntakalarında yaşayan bu kabîlelerin, müslüman şehir medeniyeti'nden ziyade, şamanî bozkır kültürünün te'siri altında buldukları kolayca tahmin edilebilir. Uygurlar'ın ve Kara-Hitaylar'ın bunlar üzerinde azçok medenî te'sirleri olduğu, ve bunların şamanizm'inde biraz da *budist* unsurları bulunduğu tabii ise de, bu, bozkır kültürünün hâkim nüfuzunu saracak bir ehemmiyette değildi. H*ârizmşâhlar'la münasebetleri artıkça, islâm medeniyetinin ve islâm dininin bu Kağlı-Kıpçak kabîleleri üzerinde yavaş yavaş te'sire beşlediği pek tabiidir; ancak, XII. asırda bunun daha pek sathî olduğu, U r a n kabîle reislerinin yalnız türk adlarını ve *Alp*, *Direk* gibi eski türk ünvanlarını taşımalarından da anlaşılıyor. Müverrih Nasavi'nin XIII. asır başlarında Celâl-üd-dîn H*ârizmşâh ordusundaki Kağlı türklerinin Moğollar gibi müşrik yani *polythéiste* olduklarını söylemesi buna bir delildir³⁸. İşte, U r a n kabîlesi hakkında XII-XIII. asırlara ait islâm kaynaklarından çıkarabildiğimiz malûmat, şimdilik bundan ibaret bulunuyor.

IV.

ÇİN KAYNAKLARINDA

URAN KABİLESİ

(X. ASIR)

İslâm kaynaklarında ancak XII. asırda isimlerine rastladığımız bu U r a n'lar hakkında, çin kaynaklarında acaba malûmat yok mudur? Bu hususta, pek kat'î olmamakla beraber, bize büsbütün

³⁷ Bu hususta misâller görmek için *Oğuz etnolojisine dair tarihî notlar* adlı mekalemize, ayrıca da *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığımız *Avşar* maddesine bakınız.

³⁸ Bu hususta tafsilât için şu mekalemize bakınız: *Influence du chamanisme turco-mongol sur les ordres mystiques musulmans*, İstanbul 1929, s. 11.

de zayıf görünmeyen bir faraziye ileri sürmek istiyoruz: 982 M. de Turfan taraflarında seyahat etmiş olan çinli Wang-yen-tö, o sırada Uygur devletine tâbi olan başlıca kabileler arasında bir de Yu-lonğ kabilesinin adını zikreder³⁹. Prof. P. Pelliot, bu kabîle isminin Ywo-lʸonğ=Örönğ=Ürüng şeklinde okunması lâzımgeldiğini, bir mekalesinde kaydetmektedir⁴⁰. Umumiyetle Kanğlı'ların Uygur'lar ile münasebetleri esasen malûm olduğu gibi⁴¹, Marquart'ın da işaret ettiği veçhile Kıpçak-Kimak konfederasyonuna birtakım Şark Türk kabilelerinin de dahil olduğunu bildiğimizden⁴², X. asırda Uygur devletine tâbi gördüğümüz Örönğ=Ürüng kabilesinin, XII. asırda *Signak* ve *Cend* sâhalarındaki bozkırlarda gördüğümüz (Uranğ) Uran kabilesinden başka bir şey olmadığı söylenebilir. Orta Asya Türk kabilelerinin X-XI. asırlardaki umumî durumlarını ve şarktan garba doğru hareketlerini -bu devirlerin siyasî hadiseleriyle birlikte- göz önüne alırsak ve Hwârizm'e komşu olan eski *Oğuz Bozkırları*'nın XI. asırda Kıpçak kabileleri tarafından işgal edildiğini düşünürsek⁴³, Uran'ların da XI. asırda sair Kanğlı-Kıpçak-Kimak kabileleriyle beraber bu Bozkırlara geldiklerini ve XII. asırda *Signak* ve *Cend* civarlarında oturduklarını söyleyebiliriz. Bu suretle, gerek etnik bakımdan, gerek tarihî ve coğrafi bakımlardan tamamiyle izah edilen bu Yulonğ=Örönğ=Uranğ=Uran birleştirmesinin, filolojik bakımdan da kolayca reddedilemeyeceği pek açıktır. Bu neticeye göre, Uran kabilesinin X. asırda Uygur devletine tâbi bir kabîle olup XI. asırda sair Kıpçak kabileleriyle birlikte, Hwârizm şimalindeki eski *Oğuz Bozkırları*'na geldiği anlaşılmiş oluyor.

V.

XII. ASIRDAN SONRA URAN KABİLESİ

Moğol istiyîlâsı önünde Hwârizmşâhlar imperatorluğu'nun yıkıl-

³⁹ Stanislas Julien, *Mélanges de géographie asiatique*, s. 97.

⁴⁰ *Journal asiatique*, 11. série, tom. XV, 2, s. 135.

⁴¹ W. Barthold, *Zur geschichte des christentums in Mittel-Asien*, 1901, s. 60. (Türkçe tercümesi *Türkiyat Mecmuası*'nın birinci cildindedir).

⁴² Yukarıda zikredilen eserine bakınız.

⁴³ W. Bordhold tarafından *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazılan Ghuzz ve Kıpçak maddelerine bakınız.

masından sonra, Uran kabilesinin nasıl bir âkıbete uğradığı hakkında, tarihî kaynaklarda hiçbir kayda tesadüf edilmiyor. Hıvârizmşâhlar'ın ordularında hizmet eden Türk kabilelerinin, Moğollar'la yapılan savaşlarda büyük zayiata uğradıkları, bunlardan bir kısmının *Dehli*'deki Türk Memlûk Sultanlığına, diğer birtakım zümrelerin de ibtida Anadolu Selçukluları'na ve daha sonra Suriye-Mısır Türk Memlûk İmparatorluğu'na iltica ettikleri malûmdur. Hıvârizmşâhlar imparatorluğu içinde bulunan bir kısım göçebe Türk kabilelerinin, sonradan Moğol hakimiyeti altında yaşadıkları ve onların hizmetinde buldukları da unutulmamalıdır. Tarihî kaynaklarda, bütün bu gibi türk kabileleri hakkında azçok kayıtlara rastlandığı halde, Uran'ların adına hiç tesadüf edilmemesi, bunların, Moğol istiyâsı sırasında ağır zayiata uğrayarak zayıfladıklarını ve siyasi-askeri bakımlardan artık hiçbir röl oynayamadıklarını anlatıyor; pek tabiidir ki bunların bakiyeleri sonradan ya başka kabîle heyetleri arasına girüp yavaş yavaş kaybolmuşlar, yahut, muayyen sâhalarda yerleşerek kendi isimlerini taşıyan küçük köyler kurmuşlardır. Bu hususta malûmat alabilmek için başlıca vasıtalar, bugünkü türk kabîle teşekkülleri hakkındaki *etnografik* tetkiklerle, türk memleketlerinin *toponymie*'si hakkında bize malzeme verebilecek eserlerdir. XIII. asırdanberi Uran'lar hakkında tamamiyle sâkit kalan tarihî kaynakların eksikliğini, ancak bu suretle, bir dereceye kadar tamamlamış oluruz.

Uran ismine, kabîle ismi olarak, bugün sadece Başkırd kabileleri arasında tesadüf ediyoruz ki⁴⁴, bu küçün zümrenin, eski Uran'ların - kabîle şeklini muhafaza etmiş - son bakiyesi olduğu söylenebilir. Yer adlarına gelince, *Volga* hâvâlisinde, *İran*'da, *Cenubî Kafkasya*'da, *Kırım*'da, *Anadolu*'da bulunan köy isimleri üzerinde yaptığımız araştırmalar şu neticeyi verdi:

1 — *Kazan* vilâyetinde *Volga* kıyısında Kuşnikovo kasabası civarında Uran isimli bir köy mevcuttur⁴⁵.

2 — Mâzenderân'da Âmul'da Ureng adlı bir yer vardır⁴⁶; buralarda türk kabîle isimlerini taşıyan muhtelif mahaller mevcud

⁴⁴ Aristov, *Jivaya Starina* (rusça), 1896, s. 406.

⁴⁵ Loptev, *Materialyj dlja istorii i istatistiki Rossii (Kazanskaya gubernija)*, St. Pétersburg 1861, s. 63.

⁴⁶ G. Melgunof, *Das südlliche ufer des Kaspischen Meeres die nordprovinzen Persiens*, Leipzig 1868, s. 213. H. L. Rabino'nun kaydettiği A w r â n ismi ile

olduğu için, bu ismin buraya kaçıp gelmiş bir kısım U r a n'lerden kalmış olması imkânsız değildir.

3 — Birçok yer adlarında şimalden gelmiş muhtelif kıpçak kabîlelerinin isimlerini saklayan *Cenubi Kafkasya*'da bu isme tesadüf edemediğimiz gibi⁴⁷, *Kırım*'da da eski türk kabîle adlarını taşıyan birçok yer adları olduğu halde⁴⁸ bu isme rastlayamadık.

4 — *Anadolu*'nun birçok yerlerinde Ören, Örencik, Karaca Ören, Narlı Ören gibi birtakım köy isimlerine tesadüf olunuyorsa da⁴⁹, bunlardan büyük bir kısmının U r a n kabîle adıyla münasebeti olmayıp, ya *vîrân* kelimesinin türkçeleşmiş şekli olan *ö r e n*, yahut da türkçe "büyük yılan, ejderha,, manadına gelen *evren* kelimeleleriyle alâkalı olduğu söylenebilir⁵⁰; daha *Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi*'nde tesadüf ettiğimiz Merzifon civarındaki اوران کوی، آق اوران، اوران کوی gibi köy adları için de aynı ihtimali ileri sürebiliriz⁵¹. Ancak, *Albistan*'daki U r a n köyü gibi⁵², Anadolu'nun cenub-şarkî sâhalarında tesadüf edilen birtakım *ö r e n* isimli köylerin, esasen U r a n adını taşıdıkları tahmin olunabilir. Celâl-üd-dîn Hıvârîzşâh'ın ölümünden sonra Anadolu Selçuklularına sığınarak buralara gelen birtakım kabîleler arasında herhalde U r a n'ların da bulunduğu, ve XIII. asırda buralardan Suriye'ye giden bu kabîlelerden ayrılmış bâzi küçük U r a n zümrelerinin buralarda kalarak kendi ad-

(*Mâzenderân and Astarôbâd*, GMNS, VII. s. 125) bu U r e n g ismi arasında bir münasebet var mıdır? B. Dorn tarafından neşredilen şu mühim tarihî kaynakta (*Sehir-eddin's geschichte von Tabaristan, Ruyan und Masandaran*, St. Pétérsburg 1850) bu isme rastlayamadım.

⁴⁷ D. Pagirev'in beş verstlik Kafkasya haritası için tertip ettiği indekste (*Kafkas Coğrafya Cemiyeti Mecmuası*, c. XXX. Tiflis 1913) böyle bir isme rastlanmıyor.

⁴⁸ Bu isimler hakkında Osman Akçokraklı tarafından neşredilen *Kırım türk damğaları* adlı küçük risaleye bakınız. 1836 da Petersburg'da neşredilen *Cenubi Kırım haritası indeksi*'nde U r a n ismine hiç rastlanmıyor.

⁴⁹ *Köylerimiz*, Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti neşriyatından, İstanbul 1933,

⁵⁰ Bu kelimeler, daha Maḥmûd Kâşgarî zamanında dahi mevcuddu. Prof. H. H. Schaefer, Anadolu'nun meşhur velîsi ve debağların piri A ḥ î E v r e n'in ismi ile U r a n kabîle adı arasında bir münasebet ihtimalini ileri sürmüşse de (OLZ, 1928, No. 12, 1053), böyle bir ihtimâl aslâ vârid değildir.

⁵¹ *Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c. II. s. 399-403.

⁵² Brown'un *Dervişler* adlı meşhur ingilizce kitabında, s. 169.

lariyle köyler kurdukları, ihtimalden uzak değildir⁵³. İşte görülüyor ki, *toponymie* araştırmaları, bu hususta sarih neticeler vermemiştir.

XIV. asırda Suriye-Mısır memlûk emirleri arasında اوران ismini taşıyan iki emirin bulunduğunu *İbn Hâcar* kaydederse de⁵⁴, bunların Uran'larla münasebeti hakkında birşey söylemek mümkün değildir. Bunun gibi, son asırlara ait Kırım tarihlerinde⁵⁵ ve XVIII. asra ait resmî osmanlı vesikalarında⁵⁶, Bucak ve Nogay mirzaları ile beraber اوران اوغلو Uran-oğlu mirzalarından bahsolunursa da, bunların da Uran'larla alâkası hakkında birşey söylemek bizce kabil değildir⁵⁷.

⁵³ Hwârizm'den gelen bu kabileler hakkında Anadolu Selçukluları'na ve Memlûklere ait tarihî kaynaklarda birçok tafsilâta tesadüf edilir. Bugün Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tesadüf edilen *Horzom*, *Horzomlu* gibi yer adları ve bâzi küçük kabîle parçaları, en mühimmi Moğol istiyâsından sonra olmak üzere, Anadolu'ya Hwârizm sâhasından birçok muhaceretler olduğunu açıktan açığa göstermektedir.

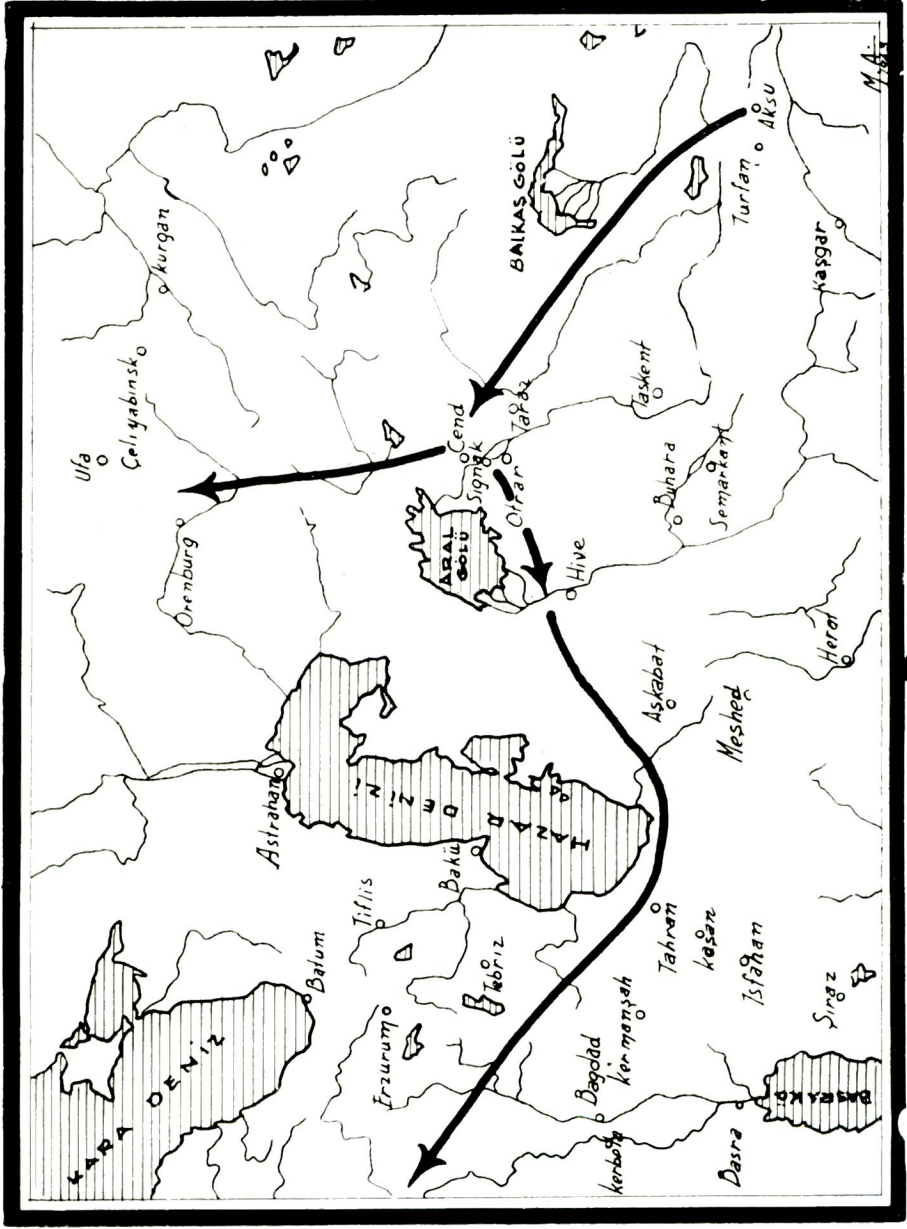
⁵⁴ İbn Hâcar, *al-Durar al-Kâmina*, Haydarâbâd 1348, c. I. s. 419.

⁵⁵ Türk Tarih Encümeni tarafından neşredilen '*Umdat al-Tavârih*'de (s. 134) اوران oğlu mirzalarından bahsediliyor ki, bunun Uran okunması lâzımgeldiği, Kırım'a ait sair tarihî metinlerden ve resmî vesikalardan anlaşılıyor. Aşağıki 57 numaralı notaya bakınız.

⁵⁶ Ahmet Refik, *1148-1152 seferine ait vesikalar* (Edebiyat Fakültesi Mecmuası, 1928, c. VI. No. 1, s. 72, 89).

⁵⁷ Bunlar, belki de Batu'nun kardeşinin oğlu olup bâzi müverrihlerce Kırım'ın ilk hanı sayılan Uran Timur'un ismini taşıyan (*Ab-ul-Gâzi*, I. 173; II. 184) bir kabîlenin mirzaları idi (Smirnov, *Krimskoe Hanstvo*, St. Pétérsburg, 1887, [rusca] s. 47-48). Veliaminov-Zernov'un *Kırım Yarıtları* ile *Kasım hanları hakkında tedkikler*'inde, Berezin ve sairleri tarafından neşredilen yarıtlarda Uran adlı bir kabîleye tesadüf edilmemektedir. Rus eserlerinden tamamiyle istifade etmiş olan Aristov'un Uran'ları Şimal Başkır'da kabilelerinden addederek başka hiçbir tafsilât vermemesi de bunu gösteriyor.

Uran Kabilesi'nin göç yolu

